

TĒ 1 CHIUⁿ SENG-KHU PHÓ-THONG È KÒ-CHŌ

Kái-Phò-hák (解剖學, *anatomy*), chiū-sī kho-hák (科學, *science*) ê chít hāng, i ê bōk-tek sī beh káng-kiù seng-khu ê kò-chō (構造).

Seng-lí-hák (生理學, *physiology*), chiū-sī kho-hák ê chit hāng, i ê bōk-tek sī beh káng-kiù seng-khu ták só-chāi ê chok-iōng (作用, *function*). Seng-khu sī kúi-nā téng-hō ê chit lāi chiāⁿ-ê, iā ták hāng ū ték-piat ê kò-chō kap chok-iōng. Chiah-ê kiò-chòe khì (器), chhin-chhiūⁿ chih sī bī-khì, hì-chōng sī ho-khip-khì, ūi sī siau-hòa-khì ê chit pō-ūi.

Seng-khu hun chòe (1) khu-kàn(軀幹), kap (2) sù-chi. Khu-kàn sī thāu, kēng (ām-kún), heng, pak, ê sì pō. Sù-chi sī siōng-chi, hā-chi, ê nñg pō, lāi tú khu-kàn .

Thâu-kòa (頭蓋, *skull*) ū kúi-nā tè kut lāi háp chiāⁿ-ê, lāi-bīn khang-khak, thang tóe náu-chhé ê lō-ēng.

Thâu-kòa kap chek-chui-kut (脊椎骨, *spinal column*) kau-chiap ê só-chāi, sī chek-chui-kut ê téng-toan (上端). Chit ê chek-chui-kut sī tī seng-khu ê tiong-ng, chhin-chhiūⁿ thiāu-á. Chit ê thiāu-á-lāi ū khang-khak ê kíng, teh tóe chek-chhé (脊髓, *apinal cord*). Chit ê chek-chhé sī kap náu-chhé saⁿ-liān, hō mōh pau-ūi; iā tī mōh kap chek-chhé ê tiong-ng, ū náu-chech-chhé-ék (腦脊髓液, *cerebrospinal fluid*).

Seng-khu-lāi ū nñg ê tōa kíng, á-sī khang-tōng (腔洞), hō-chòe sit-bút-sèng-kíng (植物性管, *chêng-kíng*); tōng-bút-sèng-kíng (動物性管; áu-kíng; tē 1 tō). Chiah ê kíng-lāi ū tóe seng-khu ê chōng-khì ê tōa-pō-hūn. Chit ê tōng-bút-sèng-kíng, tī khu-kàn ê áu-siōng-pō, tóe sín-keng ê tiong-chhu-khì-koan (中樞器官, *central nervous organ*), chiū-sī thâu-kòa-lāi, kap chek-chui-kut-lāi ê náu-chhé, kap chek-chhé. Sit-bút-sèng-kíng tī khu-kàn ê chêng-hā-pō, tún-chech êng-iōng, sīⁿ-thòaⁿ ê khì-kū, chiū-sī tūi chhùi kap phīⁿ-khang khí, kàu kong-bûn kap jiō-tō-kháu ūi-chí; iā hun chòe heng, kap pak-tó.

Sit-bút-sèng-kíng kiò-chòe chit ê miâ ê lí-khì sī chiàu ē-tóe : “sit”-jí ê kóe seh sī chai-chèng, i-sù sī chiāh-mih jip tī ūi-tñg, áu-lâi siau-hòa, lāi iúⁿ-chhī ták-ūi, hoat-siⁿ i ê cho-chit, lāi chiāⁿ-chòe lâng ê sín-thé; chhin-chhiūⁿ chí iā tī thô-nih, hoat kui châng chhiū.

Heng-khám-lāi ū sim-chōng (心臟), hì-chōng (肺臟). Pak-tó-lāi ū koaⁿ-chōng (肝臟), ūi, sió-tñg, chūi-chōng 脾臟 *pancreas*, pí-chōng, sín-chōng, póng-kong, kap seng-sít-khì (生殖器, *organs of generation*) ê chit-pō-hūn .

Heng-khang kap pak-khang ê tiong-kan, ū chít tè bah, chòe keh-piah, kiò-chòe hôaiⁿ-keh-mōh (橫隔膜, *diaphragm*).

Seng-khu-gōa ū phê-hu pau-ūi. Seng-khu-lāi ê chōng-khì, á-sī chōng-khì ê kíng-lāi ū liâm-mōh (粘膜, *mucous membrane*), teh khàm in lāi-bīn ê chhiūⁿ-piah, chhin-chhiūⁿ chhùi-lāi ū liâm-mōh tī-teh.

Sòe-pau (細胞, *Cell*). Òah-miā ê khí-thâu, sī tī sòe-pau, bô lūn chhiū-á, tōng-bút, i ê òah-miā sī tūi tī i ê lāi-bīn ū ohâ ê sòe-pau. Chit hō sòe-pau ū kúi-nā hāng ê khóan-sít, chiū-sī kok pō-ūi bô sio-siāng, só-í i ê chok-iōng bô sio-siāng; chóng kóng i ū kóan-lêng thang khip-siu chu-ióng-liāu, iā ū kóan-lêng thang pâi-chhut bô lō-ēng ê mih, ūa ū thang hoat-khí, iā ū koh-chài siⁿ ê lât. I-sù sī ū hit hō thang koh siⁿ sòe-pau chhin-chhiūⁿ ka-kí.

Sòe-pau ū saⁿ hāng ê mih lâi chiāⁿ-ê. Chiū-sī gōa-bīn ū pöh-pöh ê piah. Tī piah ê lāi-bīn sī liâm-liâm ná chhin-chhiūⁿ chheng chuí ê chit, kiò-chòe góan-hêng-chit (元形質, *protoplasm*). Tī chit ê góan-hêng-chit ê tiong-ng ū khah kāu ê chit chhin-chhiūⁿ chit liáp, kiò-chòe sòe-pau-hút (細胞核, *nucleus*; tē 2 tō, 1A, B, CH). Chit ê sòe-pau-hút kap góan-hêng-chit ū khip-siu ê chok-iōng, iā ū koh-chài siⁿ ê chok-iōng. Seng-khu lóng sī hō sòe-pau chiāⁿ-ê.

Seng-khu nā khip-siu chu-ióng-liāu sī tūi i ê sòe-pau, chhin-chhiūⁿ ūi ê sòe-pau, kap tñg ê sòe-pau, hì ê sòe-pau. Seng-khu nā pâi-chhut bô lō-ēng ê mih, lóng sī tūi sín-chōng, hì-chōng, phê-hu ê sòe-pau, ū chit hō chok-iōng.

Seng-khu-lāi ê chôaⁿ-thé hun-pì kúi-nā téng-hō ê hun-pi-mih (分泌物, *secretion*), lóng sī tūi chiah ê chôaⁿ-thé ê sòe-pau, chiah ū án-ni.

Sòe-pau ū kúi-nā khóan-ê, i ê hêng-chōng bô tâng, ū-ê tñg-ê, ū-ê iⁿ-ê, ū-ê sì kak-ê, ū-ê mñg chhin-chhiūⁿ ho-khip-khì ê chit-pō-ūi (tē 2 tō).

Seng-khu-lāi ū chiah ê sòe-pau tâi-seng teh òah ê sî gâu hun-thoaⁿ ná kú ná hun, kàu hit ê sî ū kàu-giáh thang chòe seng-khu ê lō-ēng, chiah hun-piat chòe kúi-nā khóan; sín-keng-sòe-pau lâi chiāⁿ siök tī sín-keng ê mih;

ho-khip-sòe-pau lâi chiâⁿ ho-khip-khì. Chiah ê kúi-nā cháp bân ê sòe-pau saⁿ kap lâi tàu chàn-sêng hō seng-khu tit-tiôh óah-miā ê lī-ek.

Seng-khu-lâi kun-bah ê sòe-pau nā **lóng-kiōng saⁿ-tâng** chiàu i ê chok-iōng, ōe hō seng-khu ōe tín-tâng. Sîn-keng-sòe-pau **chek-chū** chòe sîn-keng-cho-chit; chiah-ê nā chóng-kiōng saⁿ-hô chiàu i ê chok-iōng, ōe hō lâng ti-kak (知覺) chiū-sî gâu siūⁿ, siat-hoat, iā ū kôan-lêng thang chai seng-khu-gôa ê mih-kiâⁿ sî cháiⁿ-iūⁿ; iā tûi chiah ê sîn-keng-sòe-pau ê chok-iōng, lâng ōe hun-piat phang-chhàu, kng-àm, ū siaⁿ bô siaⁿ. Koh chit khóan ê sòe-pau chek-chū chòe ho-khip-khì; chiah-ê ōe hō lâng tûi khong-khì tit-tiôh sng-sò (酸素). Huih ê sòe-pau, chhiah-huih-kiû ōe khip-siu sng-sò sàng kàu seng-khu ták só-châi.

Chiah ê ták téng-hō ê sòe-pau saⁿ hō, kok-ê háp-hô chiàu i ê chok-iōng kiâⁿ chòe, ōe hō kui seng-khu **hóat-phoat**, ióng-kiâⁿ.

Nâ beh káng-kiù sin-thé ê sū, tiôh khòaⁿ i ū koan-liân chok-iōng ê chông-khì, lâi chip-háp chòe chit lûi, á-sî pō, á-sî hē-thóng (系統, system). Seng-khu ê hun-lûi chiàu kì tî ē-tóe:

1. Kut hē-thóng (骨系統, *Bony system*).
2. Kun-bah hē-thóng (筋肉系統, *Muscular system*).
3. Siau-hòa-khì hē-thóng (消化器系統, *Digestive system*).
4. Ho-khip-khì hē-thóng (呼吸器系統, *Respiratory system*).
5. Huih-kng hē-thóng (血管系統, *Circulatory system*).
6. Pì-jiō-khì hē-thóng (泌尿器系統, *Urinary system*).
7. Sîn-keng hē-thóng (神經系統, *Nervous system*).
8. Seng-sít-khì hē-thóng (生殖器系統, *Generative system*).
9. Khip-siu-khì hē-thóng (吸收器系統, *Absorptive system*).
10. Pâi-siat-khì hē-thóng (排泄器系統, *Excretory system*).
11. Ngó-koan-khì (五官器, *Organs of special sense*).

Sin-thé sî sòe-pau kap hiah ê sòe-pau ê tiong-kan saⁿ liân ê chit, chiū-sî ték-piât ê kiat-tè-chit (結締織, connective tissue), lâi chiâⁿ-ê. Chiah ê sòe-pau kap kiat-tè-chit lâi háp-chòe tui. Sòe-pau ê chok-iōng nā **saⁿ-tâng**, hiah ê sòe-pau lâi chiâⁿ chòe chit thé. Án-ni chiah ê sòe-pau kap kiat-liân ték-piât ê kiat-tè-chit kiô-chòe cho-chit (組織, tissue).

Ú kúi-nâ khóan ê cho-chit, chhin-chhiūⁿ kut-cho-chit sîn-keng-cho-chit, chôaⁿ-thé-cho-chit, kun-bah-cho-chit. Chhin-chhiūⁿ náu ê cho-chit, khah chôe sî hō sîn-keng-sòe-pau kap thôan-tô-khì (傳道器) lâi chiâⁿ-ê; pau-hâm lâi kóng sî sîn-keng-cho-chit.

Téng-bîn kóng-khí sòe-pau ū kúi-ná khóan. Seng-khu-lâi ê chôeⁿ-thé ê lâi-bîn ū sòe-pau chin chôe, chiah ê sòe-pau pau-hâm lâi kóng sî sòe-pau-cho-chit (細胞組織, cellular tissue).

Phê-hu nñg chân ê ē-tóe ū chit chân kiô-chòe kiat-tè-chit. Chit ê kiat-tè-chit sî cho-chit ê chit khóan. Nñg ê chông-khì saⁿ-liân ê tiong-ng, kut bah saⁿ óa ê só-châi, lóng ū kiat-tè-chit. Kìⁿ-nâ kun-bah, chông-khì ê lâi-bîn, ták ū kiat-tè-chit lâi pau-i, só-í nâ chiong ták ê chông-khì it-chîn tû-khì, ták hâng ê **kheng-khak** iû-gôan tî-teh.